

УДК 178:159.955.4

МОВА ТА СОЦІУМ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ШКОЛІ

Махінов В. М.

Актуальність дослідження обумовлена значущістю мови та соціуму як соціокультурних чинників при формуванні мовної особистості у французькій лінгвістичній школі та їх внесок у розширення загальноєвропейського освітнього простору засобами навчання мови.

Ключові слова: соціокультурний компонент змісту навчання мови, соціокультурний аспект навчання мови, мовна комунікативна компетенція, міжкультурна комунікація, загальноєвропейський освітній простір.

Актуальность исследования обусловлена значимостью языка и социума как социокультурных факторов при формировании языковой личности во французской лингвистической школе и их вклад в расширение общеевропейского образовательного пространства средствами обучения языку.

Ключевые слова: социокультурный компонент содержания изучения языка, социокультурный аспект языка, языковая коммуникативная компетенция, межкультурная коммуникация, общеевропейское образовательное пространство.

This research was called forth by the significance of language and socium as socio-cultural factors of linguistic personality formation in the French linguistic school of thought and their contribution into the expansion of the common European educational space by means of language teaching.

Key words: socio-cultural component of the content of language teaching, socio-cultural aspect of language teaching, communicative linguistic competence, intercultural communication, common European space for education.

Постановка проблеми. Ідеї французьких вчених Антуана Мейє (1866–1936) та Жозефа Вандрієса (1875–1960) представники зарубіжної педагогіки оцінювали як новаторів, які розширили загальноєвропейський освітній простір, палітру аспектів взаємодії мови і суспільства, поглибили шлях розкриття соціокультурної сутності мови, на який стали їх сучасники і послідовники М. Коен, Ж. Марузо, М. Граммон, А. Доза та ін. Кожна соціальна категорія має свою психологію і своє вираження в мові, тому в мовах можна спостерігати подібність у мовленні однієї соціогрупи і відмінності в мовленні представників різних соціогруп. Про те, що соціальне формується в мові, свідчить наслідування зразкового мовлення носіїв певної соціогрупи (наприклад, із вищим соціальним статусом); якби не було подібної уніфікації, то мова не змогла б виконувати функції засобу комунікації.

Мета статті – всебічно проаналізувати етапи розвитку мови та соціуму як факторів формування мовної особистості у французькій лінгвістичній школі, соціокультурного компонента в освітньому просторі та особливості соціокультурних аспектів при вивченні іноземних мов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують роботи зарубіжних авторів, зокрема М. Бірама, Ж. Зарат, Г. Нойнера, М. Флемінга, Дж. Вальдеса, Дж. Тріма, С. Мартинеллі, А. Дюссапа, Ф. Каррена, М. Тейлора, Дж. О'Ригана та Дж. Ватермана.

Європейські тенденції в освітній галузі проаналізовано в роботах Д. Бартелемі, Р. Ріба, Ц. Бирзеа, Ж.-М. Леклерка, П. Луїзоні, Дж. Річі та Ф. Санз, Д. Каллена.

Проблеми зарубіжної школи й педагогіки розробляло багато вітчизняних фахівців цієї галузі. Біля джерел компаративістики як науки стояли такі відомі вчені, як Б. Л. Вульфсон, О. Н. Джурицький, М. В. Кларин, О. М. Кузьміна, В. П. Лапчинська, З. О. Малькова, М. О. Соколова, М. Л. Родіонов.

Сучасні тенденції розвитку зарубіжної педагогіки і школи розглядають українські компаративісти Н. В. Абашкіна, Л. П. Пуховська, Г. С. Єгоров, Н. М. Лавриченко, О. І. Локшина, Б. Ф. Мельниченко, О. В. Овчарук, І. Г. Тараненко, А. А. Сбруєва.

Виклад основного матеріалу. А. Мейє був компаративістом широкого профілю, автором досліджень майже усіх груп індоєвропейських мов. Учений вважав, що порівняльно-історичний метод, активно використаний у XIX ст., має недоліки і його потрібно удосконалювати. У радянських наукових колах їх ідеї приймали з пересторогою, оскільки в їхній основі були праці Дюркгейма, погляди котрого різко розходилися з ідеями марксизму. Так, відомий російський мовознавець Л. Щерба зауважив: "... Потрібно дуже обережно підходити до соціологічних побудов А. Мейє" [1, с. 407]. Як послідовник Ф. де Соссюра А. Мейє всебічно розвинув ідею свого вчителя про мову як соціальне та соціокультурне явище. Так, разом зі своїм учнем М. Коеном А. Мейє керував фундаментальним колективним виданням "Мови світу" про відомі тогочасній науці мови; а в праці "Мови сучасної Європи" розглянув питання соціолінгвістики. У концепції А. Мейє мова постала як система засобів вираження і водночас соціокультурний фактор, тому що будь-які зміни в соціальній структурі викликали мовні зміни. Суспільну природу мови та її соціокультурну функцію підтверджували положення про існування мови незалежно від індивіда, ідея звукових змін, пов'язаних із функціонуванням мови в соціогрупах; думки про формування ознаки соціального в мові; обґрунтування соціальних причин зміни значень слів, розуміння змісту понять "запозичення", "табу", "престиж" та ін. А. Мейє відзначав соціальний та соціокультурний характер мови: "Мова існує тільки в нервових центрах кожної окремої особи: але ці ж асоціації нав'язані усім іншим членам групи з такою силою, якої не знає жоден інший соціальний "інститут". Кожна людина уникає будь-якого відхилення від нормального типу і ставиться чутливо до найменшого відхилення, яке вона помітила в інших. Мова, будучи, з одного боку, належністю окремих осіб, з іншого – нав'язується їм, завдяки цьому мова є реальністю не тільки фізіологічною і психічною, але, щонайперше, соціальною. Мова існує лише тому, що є суспільство, і людські суспільства не могли б існувати без мови". В основі подібних формулювань були ідеї розуміння соціального та соціокультурного факту, який існує самостійно і водночас прищеплюється індивідові, а звідси – існування мови незалежно від індивіда, який нею розмовляє (у цьому виразно виявлявся зовнішній щодо індивіда характер), і виховання.

Кожна соціальна категорія має свою психологію і своє вираження в мові, тому в мовах можна спостерігати подібність у мовленні однієї соціогрупи і відмінності в мовленні представників різних соціогруп. Про те, що соціальне формується в мові, свідчить наслідування зразкового мовлення носіїв певної соціогрупи (наприклад, із вищим соціальним статусом); якби не було подібної уніфікації, то мова не змогла б виконувати функції засобу комунікації: "Скрізь ми бачимо, як більш поширені говори стають зразком для наслідування і як люди намагаються відтворювати мовлення тих, котрі, проживаючи в іншій місцевості або займаючи вище соціальне становище, визнані мовцями кращими. Якщо б не існувало прагнення відтворювати наговори, то мова диференціювалася б до безконечності і не змогла б служити засобом спілкування великих груп людей [2, с. 57].

Висновки Мейє про особливості соціокультурного розвитку мов: мова залежить від історичних умов і зовсім не залежить від раси, ознаки фізичного змісту [2, с. 106], є індоєвропейські мови, але немає індоєвропейських народів [2, с. 108]; мовні зміни викликають не тільки різні географічні, матеріальні умови існування, а й відмінності в розмірі соціальних груп і їх суспільній організації [2, с. 442].

Соціокультурне підґрунтя давало пояснення загальним мовним тенденціям, зокрема спрощенню флексій. За Мейє, у багатьох мовах форми простого минулого часу зникають або перебувають на шляху зникнення. В основі явища він бачив зміни соціального характеру, зокрема розвиток людської цивілізації, який привів до абстрактного способу мислення.

Соціокультурні запозичення визначені як результат різних взаємодій, оскільки члени однієї соціальної групи вступають у торговельні, політичні, інтелектуальні стосунки з членами інших груп. Запозичення відбуваються не тільки з однієї мови в іншу, але і в межах мови: з одного діалекту, навіть соціального, в інший, із соціального діалекту в загальну мову, із літературної мови в діалекти. Як і фонетичні зміни, запозичення є одним із фактів мовного розвитку: усі мови можуть щось віддавати і щось запозичувати, тому мовну перевагу потрібно розуміти як відносне, змінюване і зумовлене різними причинами явище.

Суспільна природа мови та її соціокультурна функція розглядаються в контексті порівняльної соціокультури. Цей напрям створили на початку ХХ ст. німецькі і датські вчені, в його основі – "систематичні дослідження історичного розвитку явищ природи і суспільства" [2, с. 447]. Ідеї порівняльної соціокультури А. Мейє простежив у розвитку навчання мови, починаючи від найдавніших лінгвістичних традицій і в широкому контексті "загальних теорій розвитку організмів і суспільств" [2, с. 448].

Мовна освіта виявляла еволюцію кожної мови індоєвропейської системи. У Мейє ідея соціального гармонійно поєдналася з ідеєю історичного розвитку мови, тому що в науці почали вивчатися умови існування і розвитку суспільства, оскільки зрозуміти мову, явище соціальне та соціокультурне, можна лише з урахуванням її соціальної природи [2, с. 471]. Для А. Мейє природа мовної освіти інша: з огляду на факти минулого і теперішнього, наука виявляє не те, як утворювалася мова, як вперше виникали граматичні форми, а "за яких умов, згідно з якими законами – або обмеженими у просторі і часі, або постійно дієвими – як факти, які спостерігаються, співіснують і змінюються одні одними" [2, с. 472]. Мейє показав, що так у нас виникла потреба вивчати суспільство: навіть визначення фонетичного закону передбачає використання інформації про цілу суспільну групу. Ідеї Жозефа Вандрієса (1875–1960), філософа, педагога та фахівця класичних та кельтських мов, у його праці "Мова. Лінгвістичний вступ в історію" містили не тільки порівняльно-історичний аналіз індоєвропейських мов, а й аналіз соціального та соціокультурного функціонування мов і систематизований огляд соціальних причин мовних змін у діахронії. Основні ідеї праці: поява мови визначена потребою спілкування; перші групи мовців зробили цей факт обов'язковим для усіх соціальних інститутів; мовне утворення, індивідуальне за сутністю, генералізується лише тоді, коли відповідає вимогам усього мовного колективу; граматичні категорії мають соціальне походження і визначені суспільними умовами життя людини; щоб зрозуміти мову (за Соссюром, *la langue*), треба вивчати її сучасний стан; не треба переоцінювати соціокультурні чинники, особливо в мовних змінах; долю слова вирішує соціальний чинник; розвиток мов відбувається в боротьбі двох начал – диференціації та уніфікації; якщо мови конкурують, то важливу роль відіграє "престиж" мови.

Вихідна теза дослідника: "Тільки вивчаючи соціальну та соціокультурну роль мови, можна уявити, що таке мова". Вандрієс показав, що мова – це соціальне явище, що вона функціонує в суспільстві, реалізуючи свою функцію засобу спілкування: "Мова як соціальне явище могла виникнути лише тоді, коли мозок людини уже був досить розвинений, щоб користуватися мовою. Дві людські істоти могли створити мову для свого користування тільки тому, що вони були готові до цього..." [3, с. 24]. Соціокультурну природу мови ілюстрував зміст поняття "мова", виявляючи її роль в організованому людському суспільстві. Як і для Мейє, для Ж. Вандрієса мова слугувала засобом комунікації певної групи мовців і водночас була її символом: "У будь-якій суспільній групі, незалежно від її властивостей і величини, мова відіграє найважливішу роль. Вона – найміцніший зв'язок, який поєднує членів групи, водночас вона – символ і захист групової єдності. Чи може бути дієвіший засіб для утвердження факту існування групи? Мова гнучка, багата відтінками, тонка, придатна до найрізноманітнішого використання; вона – засіб спілкування між членами групи, умовний знак належності до групи. У кожного члена групи є відчуття, що він говорить мовою, яка не є мовою однієї із сусідніх груп. Так, мова набуває реального існування у відчутті, спільному для всіх мовців. Це визначення, на перший погляд, цілком суб'єктивне, враховує факт, що до відчуття спільної мови в мовців приєднується прагнення до відомого мовного ідеалу, який кожний із мовців прагне реалізувати у своєму мовленні" [3, с. 223].

Розкриття соціокультурної сутності мови передбачало обов'язкову увагу до норми. Це питання, важливе свого часу у А. Арно і К. Лансло, зазвучало у Ж. Вандрієса з новою силою. Про нормативне й об'єктивне вивчення мови змінила соціокультурна ситуація. За Ж. Вандрієсом, між членами однієї групи ніби існує природно встановлена згода підтримувати мову такою, як це приписує норма, яка виникає внаслідок довільного використання мови. З поняттям "норма" учений пов'язав поняття "мовна спільнота" та "вжиток мови", зміст яких теж розкриває норму: щоб порозумітися, кожний член спільноти дотримується норм і завжди інстинктивно та несвідомо протестує проти неправильного використання мови; будь-яке порушення

вживання мови з боку окремого мовця інші члени спільноти можуть виправити за допомогою, наприклад, сміху; якщо вживання порушують усі члени спільноти і помилка сприймається як норма, то вона вже не відчувається помилкою, а перетворюється на норму. Синонімом до терміна "норма" у Вандрієса був відповідник "правильне мовлення". Правильне мовлення можна розглядати на матеріалі територіальних та соціальних говірок, на прикладі мовлення селянина чи освіченої людини. У поясненні Вандрієса відчувалося протиставлення нормативної та наївної лексики: "Правильне мовлення (мовна норма) підтримується дуже жорстко в усіх мовних спільнотах, у всіх говорах" [3, с. 223].

Мова соціальних груп – самостійна проблема. Вандрієс розумів, що французька мова – неоднорідне утворення, її соціальну диференціацію окреслює основна опозиція: "літературна мова" (носії – освічені прошарки) – "нелітературна мова" (використовують носії різних соціальних груп). Учений розкрив зміст поняття "соціальна група" з урахуванням зв'язку її членів з мовою: "Тепер треба визначити, що таке соціальна група. Цьому і будуть присвячені нові розділи, оскільки характер мови залежить від природи й обсягу групи. Розмаїття мов залежить від складності суспільних відносин. А оскільки рідко буває, щоб окремих індивідів жив замикало в межах однієї тільки суспільної групи, то майже немає мови, котра не поширювалася б на різні групи. Кожний член групи, змінюючи місцезнаходження, несе з собою мову своєї групи, і його мова впливає на мову сусідньої групи, до якої він входить" [3, с. 225].

Вандрієс вважав, що вся розумова діяльність зумовлена соціальними причинами. Великий відтинок часу, історія виявляють вплив соціальної еволюції на розум мовців, що спілкуються мовою: мови стають більш інтелектуальними, збагачуючись абстрактними назвами. На думку Вандрієса, абсолютного прогресу в мові немає, як і немає абсолютного прогресу, для прикладу, моралі; є просто різні історичні стани, вони змінюють один одного і в кожному з них панують певні закони, що є результатом рівноваги сил, які в них діють. Потрібно говорити про відносний прогрес у мові: його виявляють приклади пристосування різних мов до різних станів культури. Прогрес мови розкривається в тому, як певна мова пристосовується до потреби своїх мовців. Прогрес у мові не завершується: характерні риси мови підтримуються доти, доки мовці зберігають ті самі навички думки, однак ці риси змінюються, зношуються і зникають. Судження про мову як про ідеальну сутність, що розвивається незалежно від людини і дбає тільки про свої інтереси, сьогодні спростовано, тому що мова не існує поза тими, хто думає і розмовляє нею: "... Вона укорінена в глибинах індивідуальної свідомості; звідси бере свою силу, щоб втілитися у звуках людського мовлення. Але індивідуальна свідомість – тільки один з елементів колективної свідомості, яка диктує свої закони індивідууму. Тому розвиток мов є тільки одним із видів розвитку суспільства" [3, с. 322].

Висновки. У статті всебічно проаналізовано етапи розвитку мови та соціуму як факторів формування мовної особистості у французькій лінгвістичній школі, соціокультурного компонента в освітньому просторі та особливості соціокультурних аспектів при вивченні іноземних мов. Французькі вчені поглибили розуміння суспільної та соціокультурної природи мови:

1. Мова – це не тільки фізіологічне чи історичне явище, але й соціальне, тому що забезпечує спілкування між людьми; мову вивчають різні науки: психологія, фізіологія, історія і соціологія.

2. Мовний факт як об'єкт аналізу виражений у звуковій системі, граматиці і словнику; водночас соціальний зміст мовного факту потрібно розкривати під час пояснення походження мови, норми (у якій – ідея правильного мовлення, оскільки дослідник не обґрунтовував ролі літературного стандарту) та письма, аналізуючи роль народної мови, мову соціальної групи, розглядаючи взаємодію мови та сім'ї, виявляючи прогрес у мові з урахуванням синхронії та діакронії тощо.

3. У праці "Мова. Лінгвістичний вступ в історію" (1914) Ж. Вандрієс вперше висвітлює цю соціальну роль через характеристику соціокультурної диференціації в межах носіїв мови, починаючи від літературної норми до діалектів та спеціальних мов (що служать для комунікації обмеженого кола мовців), серед них і загальнонаціональні літературні мови, підтримувані політичними, соціальними та економічними причинами.

Література

1. Щерба Л. В. Памяти А. Мейе / Л. В. Щерба // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – М., 1974. – 407 с.
2. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе. – М., 1977. – С. 452.
3. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес ; пер. с фр. ; примеч. П. С. Кузнецова ; под ред. и с предисл. Р. О. Шор. – М., 1937. – 487 с.
4. Скубашевська Т. Мовні комунікації: суспільна потреба та її реалізація / Т. Скубашевська // Нова парадигма. – К., 2005. – № 39. – С. 35–39.
5. Першукова О. О. З історії розвитку соціокультурних аспектів вивчення іноземних мов у Європі / О. О. Першукова // Іноземні мови – 1999. – № 4. – С. 16–20.
6. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
7. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам / В. В. Сафонова. – М. : Высшая школа, 2001. – 311 с.